

PIERWSZE
/NAJSTARSZE

Katalog arcybiskupów gnieźnieńskich

Przechowywany w zbiorach Biblioteki Narodowej bogato iluminowany rękopis *Catalogus archiepiscoporum Gnesnensium* powstał w Małopolsce w latach 30. XVI wieku. Łacińskie noty biograficzne kolejnych arcybiskupów gnieźnieńskich i biskupów krakowskich miały zostać zestawione z realistycznymi wizerunkami oraz przedstawieniami ich świętych patronów – i chociaż dekoracje nigdy nie zostały ukończone, to rękopis zawiera kilkadziesiąt miniatur. Powstanie *Katalogu* wiąże się z trzema osobami: autorem tekstu Janem Długoszem (1415–1480) – krakowskim kanonikiem i pierwszym historykiem działającym na dworze Jagiellonów, zlecniodawcą Piotrem Tomickim (1464–1535) – biskupem krakowskim, dyplomatą i politykiem, słynnym mecenasem sztuki oraz artystą Stanisławem Samostrzelnikiem (ok. 1490–1541) – iluminatorem i zakonnikiem w podkrakowskim opactwie cystersów w Mogile.

Jan Długosz, pracując nad swoimi monumentalnymi *Rocznikami*, zajął się równolegle drugim wielkim projektem, w którym zamierzał zebrać i przedstawić życiorysy wszystkich dotychczasowych polskich arcybiskupów i biskupów. Korzystając ze wszystkich dostępnych mu wówczas źródeł, w sześciu tomach opisał diecezję wrocławską, wrocławską, poznańską, płocką, krakowską oraz archidiecezję gnieźnieńską.

Minęło pół wieku od śmierci historyka, gdy po *Katalog arcybiskupów gnieźnieńskich* sięgnął Piotr Tomicki, który zlecił wykonanie iluminowanej kopii dwóch z sześciu tomów. Fundator rękopisu skupił się na diecezjach związanych z dwoma najważniejszymi patronami Królestwa Polskiego: św. Stanisławem i św. Wojciechem.

PIERWSZE /NAJSTARSZE

Piotr Tomicki

Prawie za każdym wybitnym dziełem dawnej sztuki stoi nie tylko artysta, ale również fundator. W przypadku *Katalogu arcybiskupów gnieźnieńskich* był nim biskup krakowski Piotr Tomicki. Urodził się w 1464 roku, studiował w Lipsku, Bolonii i Krakowie, a otrzymawszy doktorat z prawa kanonicznego rozpoczął swoją karierę w kancelarii kardynała Fryderyka Jagiellończyka. Tomicki bardzo szybko awansował i wkrótce współpracował już z samym Zygmuntem Starym. W roku 1514 przyjął sakrę biskupa Przemyśla, kilka lat później został biskupem Poznania, aż wreszcie w 1524 roku otrzymał godność biskupa Krakowa. Jego kariera świadczy o niezwykłych ambicjach oraz szerokich perspektywach „człowieka renesansu” – prowadził obszerną korespondencję m.in. z Erazmem z Rotterdamu, był autorem wielu rozpraw.

Fundacje Piotra Tomickiego pokazują, że był też koneserem sztuki. Podobnie jak król Zygmunt Stary skłaniał się ku artystom, którzy w swoich dziełach wykorzystywali już motywy renesansowe. *Katalog* jest wśród fundacji Tomickiego zabytkiem wyjątkowym – łączy w sobie nie tylko tradycję katalogów dostojników z nowożytną myślą portretową, ale przede wszystkim skrzętnie realizuje program ikonograficzno-polityczny, który – wbrew tytułowi dzieła Długosza – wysuwa na pierwszy plan nie arcybiskupów gnieźnieńskich, ale biskupów krakowskich, a tym samym osobę fundatora.

PIERWSZE /NAJSTARSZE

Stanisław Samostrzelnik

Zwany też Stanisławem z Mogiły, był jednym z najbardziej interesujących artystów krakowskich końca XV i pierwszej połowy XVI wieku. Zajmował się przede wszystkim malarstwem książkowym, które u progu renesansu i przy rosnącej popularności druku zaczęto uznawać za zbędną „fanaberię” zamawiającego. Zgodne łączenie tradycji gotyckiego malarstwa z elementami typowymi dla sztuki nowożytnej sprawiło, że Samostrzelnik zyskał uznanie na dworze Zygmunta Starego. Iluminował księgi nie tylko dla rodziny króla, ale również dla jego najbliższych współpracowników – kanclerza Krzysztofa Szydłowieckiego i biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego.

Twórczość Samostrzelnika charakteryzował przede wszystkim znakomity eklektyzm – portrety reprezentacyjne wpisywał w renesansowe wnętrza i krajobrazy, a same postacie odróżniał nie tylko za pomocą strojów, ale też odwzorowując różne typy fizjonomiczne. Widać to zwłaszcza na całostronicowych miniaturach zdobiących *Katalog arcybiskupów gnieźnieńskich*, gdzie malarz stanął przed trudnym zadaniem stworzenia imaginacyjnych wizerunków wysokiego duchowieństwa sprzed stuleci.

O wielkiej randze artysty, którego twórczość zestawia się z ówczesnym malarstwem włoskim i austriackim, świadczy jego obecność w najsłynniejszych kolekcjach europejskich – dzieła Samostrzelnika posiada w swoich zbiorach m.in. British Library, oksfordzka Bodleian Library czy mediolańska Biblioteca Ambrosiana.

PIERWSZE /NAJSTARSZE

Detale

Ogromna ilość dekoracji i miniatur, które wypełniają karty *Katalogu arcybiskupów gnieźnieńskich* sprawia, że można przeoczyć szczegóły. To jednak właśnie one dopowiadają poszczególne sceny, dookreślają postacie i świadczą o kunszcie iluminatora. Na wystawie przybliżamy niektóre z nich. Są to detale twarzy i ubioru – elementy, które odróżniają od siebie poszczególne portrety, podobnie jak herby przedstawione w kodeksie w nowatorski sposób. Oprócz nich ważne są szczegóły, które uzupełniają kolejne sceny: fantastyczne krajobrazy potraktowane z niezwykłą dokładnością, realistycznie ukazane zwierzęta i wreszcie sama oprawa ornamentalna miniatur.

Fragment miniatury przedstawiającej
Bossutę, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1027–1029,
Catalogus..., s. 20

Postacie i stroje

Dekorując *Katalog*, iluminator stanął przed trudnym zadaniem zróżnicowania przedstawień postaci żyjących na przestrzeni kilku wieków. Samostrzelnik nie mógł wzorować się na wcześniejszych wizerunkach, musiał więc stworzyć imaginacyjne portrety arcybiskupów. Dziś na próżno by szukać wśród nich dwóch identycznych twarzy, a nawet dwóch takich samych szat pontyfikalnych. Dysponując ograniczoną liczbą elementów, dekoracji i wzorów, które można było ze sobą zestawiać, artysta (co wydawałoby się niemożliwe!) tworzy wyjątkowe, zindywidualizowane wizerunki.

Fragment miniatury przedstawiającej
Bossutę, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1027–1029,
Catalogus..., s. 20

Fragment miniatury przedstawiającej
Jana, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1149–1167,
Catalogus..., s. 26

Fragment miniatury przedstawiającej
Pokłon Trzech Króli, *Catalogus...*, s. 29

Fragment miniatury przedstawiającej
Zdzisława, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1177–1187,
Catalogus..., s. 30

Fragment miniatury przedstawiającej
Henryka Kietlicza, arcybiskupa
gnieźnieńskiego 1199–1219,
Catalogus..., s. 31

Fragment miniatury przedstawiającej
Jakuba Świnke, arcybiskupa
gnieźnieńskiego 1288–1314,
Catalogus..., s. 46

Fragment miniatury przedstawiającej
Jana ze Sprowy, arcybiskupa
gnieźnieńskiego 1453–1464,
Catalogus..., s. 87

Fragment miniatury przedstawiającej
Pełkę zw. Fulko, arcybiskupa
gnieźnieńskiego 1232–1258,
Catalogus..., s. 37

PIERWSZE /NAJSTARSZE

Herb Łódzia, należący do fundatora, biskupa Piotra Tomickiego,
Catalogus..., s. 14

Herby

Herb jest istotnym elementem dopełniającym oficjalne wizerunki. Bardzo często tylko na podstawie herbu można ustalić, kim dokładnie jest przedstawiona osoba. Nie mogło ich zatem zabraknąć na kartach *Katalogu*. Najbardziej dekoracyjne opracowanie otrzymał oczywiście herb fundatora rękopisu – Piotra Tomickiego, jednak z równą dokładnością Samostrzelnik namalował na przykład herb księstwa opolskiego na portrecie Jana Kropidło. Ciekawym zabiegiem są również próby wymyślenia herbów dla pierwszych arcybiskupów, którzy takowych jeszcze nie posiadali.

Herb Jakuba ze Żnina, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1124–1148,
Catalogus..., s. 24

Herb Jana zwanego Janikiem, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1149–1167,
Catalogus..., s. 20

Herb Janusza, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1258–1271,
Catalogus..., s. 39

Herb Jana Kropidło, nominowanego na arcybiskupa gnieźnieńskiego 1389–1394,
Catalogus..., s. 68

Herb Henryka Kietlicza, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1199–1219,
Catalogus..., s. 31

Herb Wojciecha Jastrzębca, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1423–1436,
Catalogus..., s. 78

Herb Władysława z Oporowa, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1449–1453,
Catalogus..., s. 85

Herb Jakuba Świnki, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1288–1314,
Catalogus..., s. 46

PIERWSZE /NAJSTARSZE

Katalog arcybiskupów gnieźnieńskich

Inicjały i bordiury

Inicjał P, *Catalogus...*, s. 176

Charakterystycznym elementem iluminowanego rękopisu są inicjały (ornamentalne opracowanie pierwszych liter) oraz bordiury (dekoracyjne ramy). W *Katalogu* ich rysunek nie ustępuje samym miniaturom. Często wypełniają je wici roślinne ze stylizowanymi liśćmi i pąkami kwiatów, ale iluminator wprowadza także przedstawienia ptaków, motyli lub gąsienic. Dowodem wyjątkowego kunsztu artysty są iluzjonistycznie namalowane cienie, nadające rozrzuconym kwiatom wrażenie trójwymiarowości.

Fragment miniatury przedstawiającej Bogumiła, arcybiskupa gnieźnieńskiego ok. 1075–1079, *Catalogus...*, s. 21

Fragment miniatury przedstawiającej Piotra, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1187–1189, *Catalogus...*, s. 28

Fragment miniatury przedstawiającej Świętego Filipa Apostoła, *Catalogus...*, s. 40

Fragment miniatury przedstawiającej Filipa, arcybiskupa gnieźnieńskiego nominat w latach 70. XIII wieku, *Catalogus...*, s. 41

Fragment miniatury przedstawiającej Borzysława, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1316–1317, *Catalogus...*, s. 50

Fragment miniatury przedstawiającej Jarosława ze Skotnik, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1342–1371, *Catalogus...*, s. 55

Fragment miniatury przedstawiającej Bossuta, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1027–1029, *Catalogus...*, s. 20

Inicjał H, *Catalogus...*, s. 189

Fragment miniatury przedstawiającej
Wincentego Kota z Dębna, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1437–1448,
Catalogus..., s. 82

Zwierzęta

Chociaż główny temat miniatur kodeksu stanowią przedstawienia osób, w *Katalogu* pojawiają się także konie, ptaki czy motyle. Intrygującym, drugoplanowym motywem są psy, które towarzyszą niektórym z arcybiskupów. Symbolizują one wierność, ale – co ciekawe – nie zostały przedstawione jako powtarzający się element kompozycji, lecz przyjmują różne pozy. Iluminatorowi zależało na zindywidualizowaniu miniatur w najdrobniejszych szczegółach.

Fragment miniatury przedstawiającej Marcina,
arcybiskupa gnieźnieńskiego 1092–1111,
Catalogus..., s. 23

Fragment miniatury przedstawiającej
Zdzisława, arcybiskupa gnieźnieńskiego
1177–1187, *Catalogus...*, s. 30

Fragment miniatury przedstawiającej
Janusza, arcybiskupa gnieźnieńskiego
1258–1271, *Catalogus...*, s. 39

Fragment miniatury przedstawiającej
Świętego Jana Ewangelistę,
Catalogus..., s. 67

Fragment miniatury przedstawiającej
Świętego Marcina, *Catalogus...*, s. 43

Fragment miniatury przedstawiającej
Świętego Jana Chrzciela,
Catalogus..., s. 38

Fragment miniatury przedstawiającej
Świętego Stanisława adorowanego przez
fundatora – biskupa Piotra Tomickiego
i Zygmunta I Starego, *Catalogus...*, s. 4

Fragment miniatury przedstawiającej Piotra,
arcybiskupa gnieźnieńskiego 1187–1189,
Catalogus..., s. 28

PIERWSZE /NAJSTARSZE

Katalog arcybiskupów gnieźnieńskich

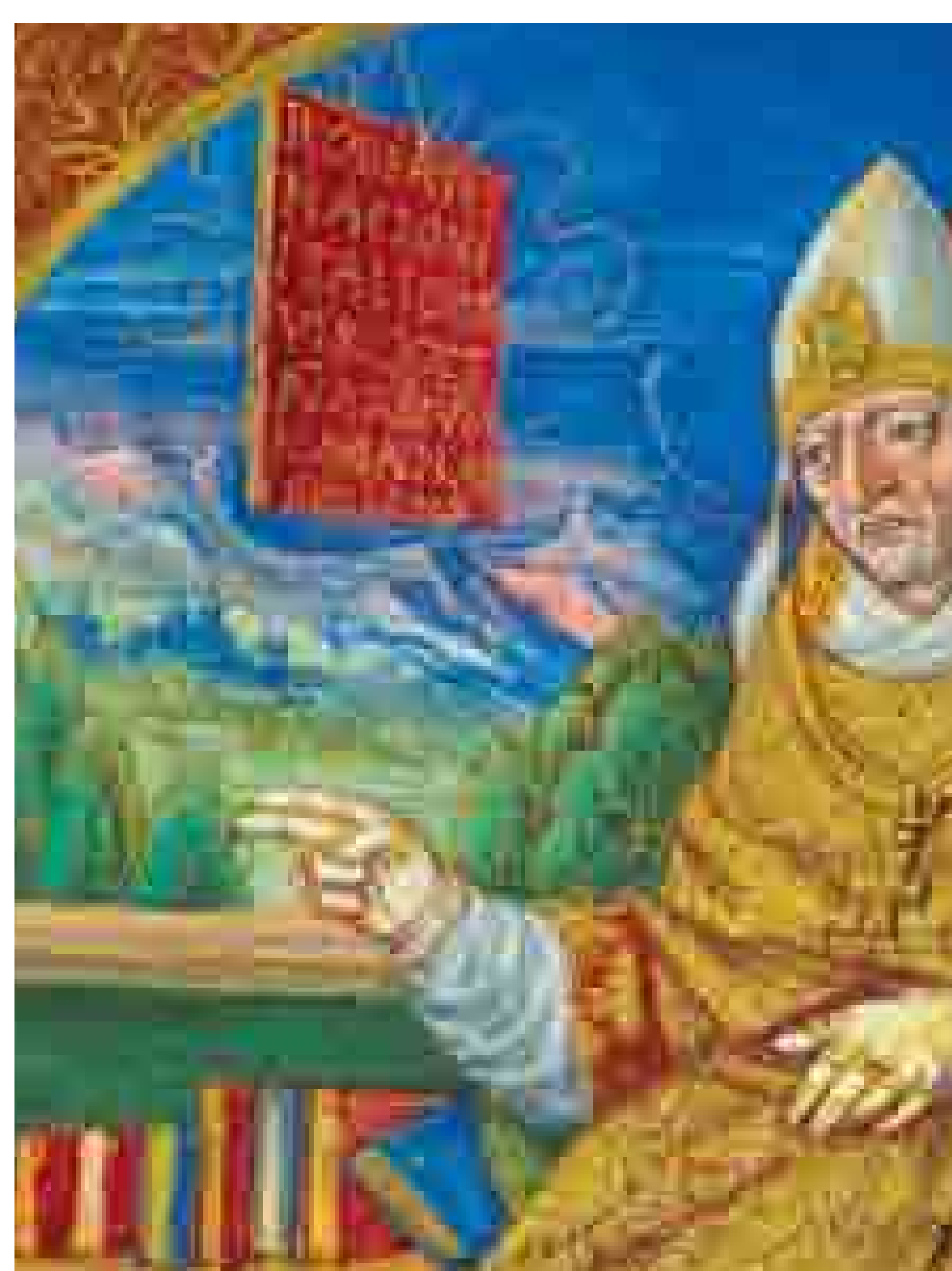
Fragment miniatury przedstawiającej
Jana Suchywilka, arcybiskupa gnieźnieńskiego 1374–1382,
Catalogus..., s. 61

Krajobrazy

Nowatorskim elementem scen z miniatur Samostrzelnika są krajobrazy, które artysta komponuje już ze świadomością twórcy renesansowego. Bardzo dobrze oddaje nie tylko kolejne plany, budując głębię, ale wykorzystuje również perspektywę powietrzną (im dalszy plan, tym więcej koloru niebieskiego). Chociaż postacie prawie zawsze oddzielone są od pejzażu parapetem lub oknem, to artysta wpisuje w krajobraz wiele detali – od rysunkowo potraktowanych szczytów górskich, poprzez fantazyjne zamki i mury, aż do pojedynczych postaci.

Fragment miniatury przedstawiającej Jana
Suchywilka, arcybiskupa gnieźnieńskiego
1374–1382, *Catalogus...*, s. 61

Fragment miniatury przedstawiającej
Roberta, arcybiskupa gnieźnieńskiego
972–996, *Catalogus...*, s. 16

Fragment miniatury przedstawiającej
Świętego Szczepana, *Catalogus...*, s. 19

Fragment miniatury przedstawiającej
Bogumiła, arcybiskupa gnieźnieńskiego
ok. 1075–1079, *Catalogus...*, s. 21

Fragment miniatury przedstawiającej Piotra,
arcybiskupa gnieźnieńskiego 1187–1189,
Catalogus..., s. 28

Fragment miniatury przedstawiającej
Filipa, arcybiskupa gnieźnieńskiego
nominat w latach 70. XIII wieku,
Catalogus..., s. 41

Fragment miniatury przedstawiającej
Jarosława ze Skotnik, arcybiskupa
gnieźnieńskiego 1342–1371,
Catalogus..., s. 55

Fragment miniatury przedstawiającej
Michała Trąbę, arcybiskupa gnieźnieńskiego
1412–1422, *Catalogus...*, s. 75

mille. cente. nonagesi. nono apud Gnesnen ecclesiam tumultatus. A sum-
 mo pontifice Lucio tercio natione tusco, lris et promotionibus meglavi
 Principis et monarche polonie illum pmoventibus. prouisus. Auxit
 hic bona ecclesie Gnesnen notabiliter, et plures villas in locis desertis et
 saluosis locauit. animosus bonor ecclesie defensor. Quia etiam in sua sup-
 pellectili in suisq; ornamentis defectuosam reficere et instaurare usq;
 ad mortem non desit. Genere ut prediximus nobilis de domo et familia
 Corgie regij.

B 20

Święty Stanisław adorowany przez Piotra Tomickiego, biskupa krakowskiego i Zygmunta I Starego, króla Polski, *Catalogus...*, s. 4

Prima die maij millesimo trecentesimo quarto. ad eligendum futurum gnesnen Archiep̃m constituta adveniente. Borzyslaus Archidiaconus Poshamiensis et Canonicus Gnesnen, nacione polonus, genereq; nobilis de domo et familia Cignorum ad succedendum Jacobo swynka per

Święty Jakub Większy, *Catalogus...*, s. 45

Pokłon Trzech Króli, *Catalogus...*, s. 29

in re se id agere, et plura acturum esse, si de Castri Lowyecz
gubernacione et tenuta hostis suus precipuus derstaus Ca:
stellanus gnesnen non fuerit ammotus, respondit.

N Gnesnen ecclesiam diuturno tempore viduatam rei con-
 tingeret Capitulares Gnesnen, morte Alberti Jastrzambijecz
 Secuta, diem translacionis sancti ad Alberti pro eligendo nouo
 metropolitano constitunt. Illo q̄ adueniente magistrum Vincentium
 de Danibno Knotb. Custodem Gnesnensem, Cantorem Craconiensem, regni polonie vicecan-

Święty Jakub Większy, *Catalogus...*, s. 45

Nawiedzenie, *Catalogus...*, s. 49